

Engels Konutu Günümüzde Sorun Edinseydi...

Cem Ergun

*Araş. Gör.
Süleyman Demirel Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü ABD*

Engels 1872 yılında kaleme aldığı "Konut Sorunu" başlıklı çalışmasında, o dönem kentlerinde yaşanan gelişmeleri ve işçi sınıfıyla yoksul kesimlerin konut sorunlarını tartışmaktadır. Engels'in vurgu yaptığı noktalar, aradan yaklaşık 150 yıl geçmiş olmasına karşılık, halen anlamlılığını ve önemini korumaktadır. Dahası Türkiye dahil pek çok ülkenin kentlerinde Engels'in işaret ettiği sorunlar ve çelişkiler yoğun biçimde yaşanmaktadır. Bu çalışma; Friedrich Engels'in 1872 yılında yazdığı "Die Wohnungsfrage" adlı (dilimize İngilizcesinden G. Özdural tarafından "Konut Sorunu" olarak çevrilen) eserinden hareketle, günümüz Türkiye kentleri üzerine bir değerlendirme yapma çabasındadır.

"Büyük modern kentlerin genişlemesi, bu kentlerin belirli kesimlerine, özellikle merkezi konumlu bölgelere yapay ve çoğu kez büyük ölçüde artan bir değer vermiştir; bu bölgelerde yükselen binalar, bu değeri artıracak yerde düşürmektedirler, çünkü artık değişen koşulları karşılayamamaktadırlar. Bunlar yıkılmakta ve yerlerini başkaları almaktadır. Bu, hepsinden çok, en büyük sıkışıklık ile dahi, kiralardan belli bir azamının üstüne hiçbir zaman yükselmediği ya da ancak çok yavaş yükselbildiği merkezi konumlu işçi evleri için geçerlidir. Bunlar yıkılmakta ve yerlerine dükkânlar, depolar ve resmi binalar dikilmektedir. Sonuç olarak, işçiler kentlerin merkezinden dışarı sürülmektedir" (Engels, 1992: 21).

Günümüz kentlerinde de kent arazisi, talep hızla arttığı için, o güne kadar görülmedik ölçüde değer kazanmakta; öte yandan, piyasadaki arazi fiyatlarını ve ev kiralalarını karşılayamayan insan sayısı giderek artmaktadır. Bu insanların büyük bir kısmını, yeni ekonomik fırsatlardan yararlanmak için kente göç edenler oluşturmaktadır. Gerek arazi ve ev fiyatlarındaki büyük artış, gerekse de kentteki ekonomik yeniden yapılanma yüzünden, çok sayıda insan taşınmak zorunda kalmakta; bunların çoğu da zorla tahliye edilmektedir (Bernier, 2007: 139). Yerinden etmenin ya da tahliye sürecinin en önemli

Ergun, C., 2009, "Engels Konutu Günümüzde Sorun Edinseydi...", *Toplum ve Demokrasi*, 3 (5), Ocak-Nisan, s. 221-226.

aracı olarak günümüzde kentsel dönüşüm projeleri hazırlanmakta ve uygulanmaktadır. Dönüşüm alanı olarak ise daha çok yoksul/marjinal kesimlerin ya da işçi nüfusunun yaşadığı, kent merkezlerindeki ya da yerleşimin yoğun olduğu alanlar seçilmektedir. Üretim biçimlerinin değişmesi ve küresel sermayenin kent merkezlerini yatırım alanı olarak yeniden keşfetmesi ile birlikte; bir yandan küresel sermaye için çok katlı iş merkezleri, diğer yandan buralarda çalışanlar için lüks konutlar, alışveriş ve dinlenme amaçlı merkezlerin yapılması gerekmektedir. Tüm bu yapıların inşası için, özellikle kent merkezlerinde boş arazi bulmak neredeyse imkansız olduğundan; enformel sektörlerde, geçici nitelikte işlerde, sendikasız ve sosyal güvenceden yoksun olarak çalışanların, yoksulların ya da marjinal grupların yoğun olduğu, kentlerin merkezinde kalan ya da rantı yüksek olan yaşam alanları hedef seçilmektedir. Böylelikle hem bir yandan genellikle sorun üreten gruplar olarak görülen bu kesimler kentlerden uzaklaştırılmakta hem de sermaye için yeni alanlar yaratılmaktadır.

Modern doğa bilimi, işçilerin sıkışık bir şekilde yaşadığı sözde "yoksul semtler" in, zaman zaman kentlerimizi etkileyen bütün salgınların üreme yeri olduğunu tanıtlamıştır. Kolera, tifüs, tifo, çiçek ve diğer harap eden hastalıklar, bu işçi sınıfı çevrelerindeki pis havaya ve zehirli sulara mikroplarını saçmaktadırlar. Burada mikroplar hiçbir zaman tam olarak ölmemekte ve koşullar izin verir vermez salgınlar haline dönüşmekte ve ardından üreme yerlerinin ötesine, kentin, kapitalistlerin yaşadığı havadar ve sağlıklı kısımlarına yayılmaktadır (Engels, 1992: 42-43).

Günümüz kentlerinde bu türden olmasa da aynı özü içeren damgalamalar gecekondü bölgeleri (daha doğrusu yoksul kesimlerin yaşam alanları) için yapılmaktadır. Bu alanlar, yaşayan nüfusun özelliklerine daha doğrusu toplumsal kabul görebilme durumuna göre potansiyel suç, terör, uyuşturucu, fuhuş yuvası olarak lanse edilmekte, toplumun gözünde değersizleştirilen ve gözden düşürülen sakinleri kentsel dönüşüm projeleri ile çok daha kolaylıkla ama kamu vicdanına çok rahatsızlık oluşturmadan yerlerinden edilmektedirler. Arıkanlı Özdemir'in İstanbul Karanfilköy yıkımları sırasında medyadaki yansımaları aktardığı şu ifadeler benzer bir söylemi gözler önüne sermektedir:

"Yıkımlar medyanın da dolayısıyla toplumsal meşruiyet kazanıyor. Karanfilköy'de yaşayanlar kentsel rantların peşinde olan, kentin kısıtlı olanaklarını hak etmeden paylaşan, asıl kentlilerin ve onların çocuklarının geleceğini tehdit eden, kaçak yapılaşmanın, kentsel şiddetin, siyasi huzursuzluğun sorumlusu olarak görülüyor. Hatta bu insanlar mezbelelerde yaşayan, rant uğruna çocuklarını öldürmeye kalkan hayvanlar olarak adlandırılıyor" (Arıkanlı Özdemir, 2005: 189-190, 205, 207, 230).

Kentsel dönüşüm projelerini kamuoyunda meşru kılabilmenin bir diğer aracı olarak da "dönüşüm alanı ilan edilen yerlerde yaşayanların yaşam koşullarının çok kötü olduğu ve bu kişilere insanca yaşayabilecekleri yerleşim

alanları yaratıldığı" söyleminin kullanıldığı görülmektedir. Ancak burada da dikkat çeken nokta dönüşümün, bu alanlarda yaşayanları da kapsayacak biçimde yani yerinde dönüşüm şeklinde değil, insanları kent merkezine uzak çok katlı binalara yerleştirerek dönüşüm alanlarına orta ve üst sınıftan kesimleri yerleştirecek şekilde gerçekleştirilmesidir. Bu süreç bize mekanı olduğu kadar, mekandakileri de dönüştürme amaçlı projelerin hayata geçirildiğini göstermektedir. Türkiye'de giderek toplumsal olarak dışlanan, yeni ne formel ne de enformel tarafından tanımlanabilen bir kesim oluşmaya başlamaktadır. Sistem dışına atılmış, kronik bir yoksulluğa mahkûm, mücadele yeteneğini kaybetmiş, kent içerisinde tecrit edilmeye çalışılan bu yeni yoksullar, en acımasız kentsel şiddetin mağdurları olmaya aday görünmektedirler. Kuşkusuz bu dışlanmışlar grubu (sistemde siyasal, sosyal ve ekonomik olarak) bugün ne tüketici olarak ne de üretici olarak sistem açısından önemlidir. Önemli olmamak bir yana bu kesimler artık sistem için bir yük olarak görülmekte, hatta görünmez kılınmaya ve kentten itilmeye çalışılmaktadır (Akkaya; 2002: 212).

Gerçekte burjuvazinin konut sorununu kendi modeliyle çözmek –yani sorunu sürekli olarak yeniden ortaya çıkaracak bir şekilde çözmek- için yalnızca bir yöntemi vardır. Bu yöntem "Hausmann" denmektedir. Üst üste inşa edilmiş işçi mahallelerinin tam ortasında, uzun, düz ve geniş yollar açmaktaki ve onların her iki yanına büyük lüks binalar sıralamaktaki amaç, barikat savaşını stratejik olarak güçleştirme amacının yanı sıra hükümete bağımlı, özellikle bonapartçı bir inşaat kesimi proleteryası yaratmak ve kenti tam anlamıyla bir lüks kenti haline dönüştürmektir. "Hausmann" derken ben, büyük kentlerimizde ve özellikle merkezi konumlu olanlarda, kamu sağlığı ve güzelleştirme kaygıları-gereksinimleri hesaba katılmadan, şimdi genelleşmiş olan, işçi sınıfı mahallelerinde gedikler açılması uygulamasını kastediyorum. Nedenler ne kadar farklı olursa olsun, sonuç her yerde aynıdır: bu çok büyük başarısından dolayı burjuvazinin her fırsatta kendini yüceltmesine refakat eder biçimde en rezilane ara sokaklar ve dar yollar ortadan kalkar ama hemen başka bir yerde ve çoğunlukla en yakın mahallede tekrar ortaya çıkarlar (Engels, 1992: 74).

Bu süreç Engels'in Hausmann sözcüğüyle ifade ettiği kapitalist kentleşme sürecinin bir özeti gibidir. Hausmann Paris'te bu sürece benzer uygulamaları Paris'te başlatan belediye başkanıdır. Bu tür kentsel dönüşümler hem kent merkezlerinin hem de ulaşımı kolay kentsel alanların yerleşim değerini düşürmektedir. Yerleşim değerinin yerini de değişim değeri soyutlaması almaktadır. Bu süreç sonunda merkezde ve ulaşımı kolay alanlarda yaşayanlar kentlerin dışına sürülmekte ve bu alanlar yeni varsıl sakinlerin kullanımına açılmaktadır. Engels'in bu sürece ilişkin saptamaları günümüzde de geçerliliğini korumaktadır (Robert, 1999: 19). Günümüzde, kentsel dönüşüm projeleri nedeniyle toplumdaki insanlar yaşadıkları yerleri değiştirmek zorunda kalmaktadırlar. Ülke örneklerine bakıldığında yerlerini yaşam alanlarını değiştirmek zorunda kalan özellikle yoksul ve marjinal

kesimlerin yaşam koşulları süreç içinde daha kötü bir hal alacaktır. Kentsel dönüşüm kapsamında mevcut yaşam alanlarını terk etmeye zorlanan kesimler kendilerine sunulan toplu konutlarda yaşamlarını sürdüremeyeceklerini ifade etmektedirler. Bunun temel nedeni yeni evlerinin aylık geri ödemelerini yapacak imkânları olmamasıdır. İkinci neden ise sosyal ve kültürel ilişkileri ile yaşam alışkanlıklarını kendilerine gösterilen yeni alanlarda devam ettirme şansının olmamasıdır. Kentsel dönüşüm projeleri genel anlamda gecekonduların alanlarını ve kent merkezlerinde sıkışık kalmış köhnemiş tarihi mahalleleri ya da çöküntü alanlarını kapsamaktadır. Gecekonduların yoğun olduğu alanlarda uygulanan projeler gecekonduların arzını azaltmakta, bu alanlarda yaşayan kiracılar ve mülk sahipleri kentlerin diğer alanlarında yüksek kiralar ödeyerek barınma sorunlarını çözmeye çalıştıkları gibi, yer değiştirmenin maliyetine de katlanmak zorunda kalmaktadırlar. Bu ve buna benzer şekilde gerçekleşen her dönüşüm kent alanlarında rant yüzeylerinin yeniden biçimlenmesine neden olacaktır. Bu yeniden dağıtım da genellikle kentin güçsüz kesimlerinin kaybına neden olmaktadır. (Tekeli; 2006: 6-7). Kısacası, kentsel dönüşüm projeleri, dönüşüm alanı ilan edilen yerlerde yaşayan ve kent içinde ucuz konut edinme olanakları yok denecek kadar az olan kesimleri yerinden etmektedir. Bu durum süreç içinde kentlerin çeperlerinde yeni yoksulluk bölgelerinin oluşmasına da neden olabilecektir (Türkün ve Kurtuluş; 2005: 15). Bir diğer ifadeyle kentsel dönüşüm projeleri ile yerlerinden edilen kesimler, bu projeler çerçevesinde kendilerine alternatif yerleşim yeri olarak sunulan TOKİ konutlarının masraflarını karşılayacak ve geri ödemeleri yapacak durumda olmadıklarından yeni yerleşim alanları oluşturmak ve yoksulluklarının/yoksunluklarının mekânsal ölçeğini değiştirmek ve yeniden inşa etmek zorunda kalacaklardır.

Kansas City’de ya da yakınında, her biri yaklaşık olarak üç oda içeren, hala çölde bulunan bazı sefil, küçük tahta kulübeler gördük; arsa bedeli 600 dolardı ve ancak o küçük evin büyüklüğündeydi; kulübenin bedeli de bir ikinci 600 dolardı, yani birlikte, kentten bir saat uzaklıkta, çamurlu bir çöl içindeki o küçük sefil şey için 4800 mark. Bu yolla işçilerin bu meskenleri almak için dahi ağır ipotek borçları altına girmeleri gerekmekte ve böylece işverenlerin açıkça kölesi haline gelmektedirler. Evlerine bağlıdırlar, uzaklaşamazlar ve kendilerine sunulan çalışma koşulları ne olursa olsun tahammül etmek zorundadırlar” (Engels, 1992: 34).

Günümüzde uygulanan kentsel dönüşüm projeleri kapsamında insanlar yıllardır oturdukları ve yoktan var ettikleri yaşam alanlarından uzaklaştırılmakta ve kent merkezine oldukça uzak TOKİ konutlarına yerleştirilmektedirler. Bu süreçte sahibi oldukları evlere bir değer biçilmekte ve TOKİ konutlarının ederinden bu değer düşülerek kalan kısmı hanelerine borç olarak yazılmaktadır. Üstelik Sulukule gibi istisnalar hariç, borç bitene kadar evlerini devretme/satma ya da kiralama hakkı tanınmamaktadır. Diğer taraftan aylık ödemeler 2-3 ay yapılamazsa evlerine el konulmakta ve bu insanlar tahliye edilmektedir. Ne yazık ki aylık taksitlerle birlikte fatura, aidat, yol parası vb ek masraflarla birlikte yaşam koşulları giderek ağırlaşan bu

kesimlerin birçoğu, süreç içinde zorla sahibi oldukları evlerini kaybetme riski ile karşı karşıyadırlar. Hem de görüş ve beklentileri sorulmadan, kendileri yerine karar alan mekanizmaların dayatmalarıyla yerlerinden edilmiş olmalarına karşın...

Sonuç Yerine

Engels, konut sorununu tartıştığı çalışmasında genel kapitalist sistem ve ilişkiler alt edilmeden konut sorununun da çözülemeyeceğini ifade etmektedir. 1800'lerin ikinci yarısında kaleme aldığı çalışmasında dikkat çektiği tüm sorunlar, günümüzde ağırlıklı az gelişmiş ülke metropollerinde olmak üzere tüm metropolislerde ya da megapolislerde yaşanmaktadır. Genel olarak ifade etmek gerekirse; günümüz kentlerinde yaşanan gelişmelere yön veren ana aktör sermaye olmakta ve onun taleplerine göre kentler şekillenmektedir. Piyasa dinamiklerinin işlediği bu süreç dezavantajlı gruplar için seçim yelpazesini daraltmaktadır. En yoksulların hemen hiç seçim olanağı yoktur; çünkü daha varlıklı gruplar seçimde bulduktan sonra geriye kalanla yetinmek durumundadırlar (Harvey, 2002: 166-167).

Kentsel arsa talebinin çok arzının ise az olduğu günümüzde sermayeye yer açmak için ulusal-yerel yöneticiler büyük çaba harcamaktadırlar. Bu çabalar yakın dönemde ardı ardına hazırlanan ve uygulamaya konulan kentsel dönüşüm projelerinde vücut bulmaktadırlar. Günümüzde kentsel dönüşüm adı altında, yoksul ve marjinal kesimlerin yaşadığı kent merkezlerine yakın alanlar ve gecekondu bölgeleri, sermayenin bu alanlara göz koyması sonucunda uzun yıllardır bu alanlarda yaşayanlardan arındırılmakta ve piyasanın/zengin grupların hizmetine sunulmaktadır. Burada yaşamakta olan ve kentsel (rantsal) dönüşüm projeleri ile yerinden eden kişilere de piyasanın en azından günümüz koşullarında rağbet etmediği kent dışı alanlarda yapılan kalitesiz çok katlı bloklara taşınmak ya da yine piyasa aktörlerinin (ekonomik üretimin ve sosyo-kültürel ağların ve faaliyetlerin) var olmadığı kent dışı alanlarda yeni yaşam alanları yaratmak mecburiyeti kalmaktadır. Hiç de insani olmayan bir biçimde, yıllardır oluşturdukları sosyal-ekonomik ilişki ve üretim ağlarından koparılarak, tecrit edilmiş alanlarda izole yaşamlar sürmeye zorlanmaktadırlar.

İnsanın barınma gereksiniminin karşılanması açısından konut, her zaman için temel bir sorun olma özelliğine sahip olmuştur. Konut sorunu günümüzde, gerek nitelik gerek nicelik açısından küresel boyutta çözümü aranan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Hague; 2005: 178). 1996 yılının Haziran ayında İstanbul'da düzenlenen Habitat II toplantısında 171 ülkeyi kapsayacak biçimde iki temel hedef ortaya konmuştur. Bu hedefler; "herkes için barınma gereksiniminin sağlanması" ve "sürdürülebilir insan yerleşmelerinin oluşturulması için çaba harcanması"dır. Bu ifadelerden hareketle, konut sorununun günümüzde başta merkezi yönetim ve yerel yönetimler olmak üzere toplumun tüm kesimlerinin gündeminde yer alması gerektiği vurgulanmaktadır (Kılıç ve Özel; 2006: 208). Ülke genelinde

uygulanan genel konut politikalarının başarısı, öncelikle yerel boyuttaki konut politikalarının başarısına bağlıdır. Yerel konut politikalarının temel amacı, tüm vatandaşların konut sorununu çözmek, ama öncelikle de düşük gelirli ve dezavantajlı grupların konut gereksinimlerini gidermek yönünde olmalıdır (Kılıç ve Özel; 2006: 216). Bu amaç çerçevesinde, kiracılar öncelikli olmak üzere tüm vatandaşların konut edinmesini sağlayacak uygun araç ve koşullar oluşturulmalıdır.

Günümüz kentsel dönüşüm projeleri özellikle gecekondu nüfusun kötü yaşam koşullarını düzeltme savından hareket etmektedir. Ancak yerinden edilen ve ağır borçlar altına sokulan bu kesimlerin yaşam koşulları iyileşmekten öte giderek daha da kötüleşmektedir. Yapılması gereken dönüşüm alanı ilan edilen yerlerde yaşayan halk başta olmak üzere ilgili tüm aktörlerin katılımıyla projeler hazırlanması ve yerinden etme şeklinde değil yerinde iyileştirme/dönüştürme anlayışı ile hareket edilmesidir. Aksi durumda 150 yıl öncesinde Engels'in yaptığı saptamalar, ne yazık ki bugün insanoğlunun yakaladığı ekonomik ve teknolojik gelişmişlik düzeyinde bile geçerliliğini koruyacaktır. Var olan toplumsal eşitsizliklerin ve adaletsizliklerin perçinlenerek arttığına göstergesi olacak bu duruma, gözlerimizi kapamak pek insani bir davranış olmayacaktır.

Kaynakça

- Akkaya, Y., 2002 "Göç, Yoksulluk ve Kentsel Şiddet", içinde *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları Konferansı*, 6-7 Aralık 2001, (ed.) Özdek, Y., TODAİE Yayınları, Ankara, s. 203-215.
- Arıkanlı Özdemir, M., 2005, "Kentsel Dönüşüm Sürecinde Eski Bir Gecekondu Mahallesi: Karanfilköy Kentlere Vurulan 'Neşter'ler", içinde *İstanbul'da Kentsel Ayrışma*, (ed.) Kurtuluş, H., s. 187-238, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Berner, E., 2007 "Metropol İkilemi: Küresel Toplum, Yerellikler ve Manila'da Kent Arazisi İçin Yürütülen Mücadele", içinde *Mekân, Kültür, İktidar Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler*, (çev.) Şimşek, L. & Uygun, N., (ed.) Öncü, A. & Petra, W., İletişim Yayınları, İstanbul.
- Engels, F., 1992, *Konut Sorunu*, (çev.) Özdural, G., Sol Yayınları, Ankara.
- Hague, C., 2005, "Konut Alanlarının Dönüşümü ve Yenileme Projelerinde Başarı", *Uluslararası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu*, 27-30 Aralık 2004, s. 178-186, Küçükçekmece Belediyesi Yayını, İstanbul.
- Harvey, D., 2002, "Sınıfsal Yapı ve Mekânsal Farklılaşma Kuramı", içinde *20. Yüzyıl Kenti*, (der. ve çev.) Duru, B. & Alkan, A., s.147-172, İmge, Ankara.
- Kılıç, S. & Özel, M., 2006, "Yerel Yönetimlerin Konut Politikaları Üzerine Bir İnceleme-Çeşitli Ülke Deneyimleri ve Türkiye", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (15), s. 207-228.
- Robert, J., 1999, *Kent ve Halk, Kent Üzerine Alternatif Düşünceler*, Ütopya, Ankara.
- Tekeli, İ., 2006, "Kentleri Dönüşüm Mekânı Olarak Düşünmek", *Kentsel Dönüşüm Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Yıldız Teknik Üniversitesi, 11-13 Haziran 2003, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, İstanbul, s. 2-7.
- Türkün, A. & Kurtuluş, H., 2005, "Giriş", içinde *İstanbul'da Kentsel Ayrışma*, (der.) Kurtuluş, H., Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 9-24.